

KO'CHIRUVCHILIK SIYOSATINING DASTLABKI DAVRDAGI XUSUSIYATLARI VA USULLAR

(Sirdaryo viloyati misolida 19 asrning ikkinchi yarmi)

Gavhar Tursunova Begmurodovna
Samarqand Davlat tibbiyot universiteti

Annotatsiya: Turkiston va Rossiya o'rtasidagi aloqalarning asosan XVI-XX asr boshlaridagi jarayonlariga alohida o'rin ajratilgan. Bu bejiz emas, albatta. Chunki XVI asr o'rtalariga kelib Rus yerlarining Moskva atrofida birlashuvi, markazlashuvi o'z nihoyasiga yetdi va u Yevropadagi yetakchi davlatlardan biriga aylandi. Ushbu jarayon bu ikki hudud hukmron doiralarining siyosiy va iqtisodiy manfaatlari nuqtai nazaridan bir-biriga qiziqishlarini kuchayishiga olib keldi. Ayni paytda XVI asrda Buyuk ipak yo'lining inqirozga yuz tutishi O'rta Osiyo xonliklarini jahon savdosi va aloqalaridan butunlay uzilib qolishiga olib keldi. Qo'shni davlatlar bilan doimiy urush holatida bo'lgan O'rta Osiyo xonliklarida Rossiya davlatiga nisbatan iqtisodiy va siyosiy munosabatlarda strategik hamkor sifatida qaraldi. Shu bilan bir qatorda yildan-yilga o'z ta'sir doirasini Sharqqa tomon yoyib borayotgan Rossiya imperiyasi uchun ham O'rta Osiyo xonliklari bilan yaqinlashish manfaatli edi.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, Sirdaryo, ko'chirish siyosati, Orenburg general-gubernatori, qonun, mintaqa, Yettisuv.

Rossiya imperiyasi uchun mazkur mintaqani bosib olishdagi siyosiy va harbiy maqsadlar ustun bo'lganligi 1866- yildayoq imraperiya kansleri A.M. Gorchakovga Orenburg general-gubernatori yozgan maktubda, keyinchalik esa imperiyaning ko'plab yuqori martabali amaldorlari tomonidan yozilgan hisobotlarda ham alohida ta'kidlangan edi. Masalan, senator graf K.K. Palen bunday deb yozgandi: "Agar Turkistonni bosib olishda ahamiyatli bo'lgan siyosiy tUSDagi sabablarni hisobga olmasak, ushbu o'lka Rossiya imperiyasiga qo'shib olingan ilk kunlardan boshlab rus hukumatida ikki yoqlama: 1) moliyaviy siyosat nuqtai nazaridan davlat daromadlari manbai sifatida hamda yangi bozor sifatida; 2) mustamlakachilik siyosati nuqtai nazaridan guberniyalardagi ortiqcha aholini ko'chirish uchun yangi hudud sifatida qiziqish uyg'otadi". Rossiya imperiyasining siyosiy va harbiy namoyondalari rus aholisining bir qismini Turkistonga ko'chirishdan ko'zlagan bosh maqsadi:

1. Mustamlaka hududida Rossiyaning harbiy-siyosiy hukmronligini o'rnatish.
2. Mustamlaka hududda Rossiya imperiyasi manfaatlariga xizmat qiladigan, ishonchli qatlamiga ega bo'lish.
3. Mustamlaka hududda rus armiyasi va boshqaruv tizimi tayanchini tashkil qilish.

4. Metropoliya manfaatlariga zid hatti-harakatlarda bo'lgan taqdirda yerli xalqqa qarshi kuchlar zahirasini yaratish edi. Rossiya manfaatlari himoyasida yangi Xitoy, Afg'oniston, Eron chegaraviy davlatlar bilan nazorat hamda mustamlaka tabiiy boyliklarini o'zlashtirish edi.

Rossiya imperiyasi hukumati Turkistonga va Dasht o'lkasiga metropoliyadan xristian aholini ko'chirib, joylashtirish borasidagi buyuk davlatchilik - shovinistik amaliyotini oqlashga. asoslashga harakat qilib, XIX asr oxirida 5 guberniyada 12 million ortiqcha aholi mavjud ekanligini e'lon qildi. Vaholanki, hukumat metropoliya aholisini imperiyaga qaram bo'lgan Polshaga ham, Finlandiyaga ham ommaviy ravishda ko'chirish tadbirlarini amalga oshirmagan edi. Bu shu bilan izohlanadiki, avvalo, Polsha va Finlyandiyaning maqomi butunlay boshqacha edi; ikkinchidan, imperiyaning hukmron doiralari Rossiya imperiyasiga qaram bu hududlarni uzoq vaqt qo'lda tutib tura olmasliklarini tushunsalarda, tan olgilar kelmasdi. Kavkaz, Turkiston va Dasht o'lkasi esa abadul-abad bosib olingan, deb tasavvur etilardi. Turkiston o'lkasiga aholini ko'chirish amaliyotining o'ziga xosligi, o'lkani harbiy-ma'muriy boshqarish tizimi imperiya hukmron doiralari o'z mustamlakalariga, ayniqsa, Turkistonga, Rossiyaning pravoslav, ba'zan esa, nasroniy dinidagi aholisining bir qismini ko'chirib keltirish choralari, eng avvalo, harbiy-siyosiy strategik manfaatlardan kelib chiqib ishlab chiqqanliklari ham yana bir isboti bo'ladi. Yana shuni ta'kidlab o'tish lozimki, rus o'lkasi imperiya Ichki ishlar vazirligi ixtiyoriga berilgan edi, Turkiston general-gubernatorligi es na doimo harbiy vazirlik ixtiyorida bo'lgan.

Bu davrga ko'chiruvchilik harakatining betartibliigi, o'zini g'olib hisoblagan ko'chib kelayotganlarning tub aholiga, ayniqsa, qishloq aholisiga nisbatan bedodlik, ularning aksariyat ko'pchiligi shaharlarda hamda rus garnizonlari, istehkomlari atrofida joylashganliklari bilan xarakterlidir. Ustiga-ustak bedodlik rus askarlari va zobitlarining g'oyat faol ishtiroki bilan amalga oshirilgandi. Ko'chuvchilarning turli guberniyalardan chiqishi va Turkistonning qaysi joylarida o'rnashib qolishi hali yaxshi nazorat qilinmas va boshqarilmas edi. Bu eng avvalo, ushbu bosqichda bosib olingan barcha hududlarda mustamlakachi harbiy-ma'muriy boshqaruv organlarining hali tuzilmagani bilan izohlanadi.

Rossiyadan Turkistonga ko'chirish, amalda, o'lkani bosib olish bilan bir vaqtning o'zida olib borildi. Rossiya tomonidan dastlab Yettisuv viloyatiga, keyinchalik esa Sirdaryo, Farg'ona, Samarqand, Kaspiyorti viloyatlariga ko'chirish boshlangan. Rossiya protektoratida bo'lgan Buxoro amirligi va Xiva xonligiga dehqonlari ko'chirish amalga oshirilmagan. Ammo yuqorida ko'rsatilgan hududlarga dehqonlar emas, asosan ishchilar, temir yo'ichilar Chorjo'yga, Yangi Buxoro (Kogon)ga, Kerkiga, Termizga joylashganlar. 1897- yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotiga ko'ra, Buxoro amirligida 12150, 1917- yilga kelganda rus fuqarolari 50 ming kishini tashkil qilgan. Yettisuvga ko'chirish kazaklari 1847- yilda Sergiopol va Kopalga joylashtirish

bilan boshlandi. 1867- yil Yettisuv viloyatida Yettisuv kazaklar qo'shini tashkil qilindi. Ushbu qo'shinga ajratilgan joylarda 14413 nafar erkak va ayollar bor edi. Ammo ushbu tajriba o'zini oqlamadi, chunki kazaklardan harbiy muddatni o'tagandan keyin mustamlakachilikda foydalanib bo'lmasdi.

XIX asr 60-yillari oxiridan Rossiya hukumati Turkistonga dehqonlarni ko'chirish siyosatini olib bordi. 1867- yili Turkiston general-gubernatori K.P. fon Kaufman Yettisuv harbiy gubernatori Koipakovskiyga Rossiyadan dehqonlarni ko'chirishga joy istashni topshirgan edi. 1868- yili yanvarida Kolpakovskiy K.P. fon Kaufmanga In-igan bildirishida To'qmoq, Pishpak va Issiqko'lga 50 tadan oilani joylashtirish zaruriyati borligini ta'kidlaydi. Kolpakovskiy tomonidan inkor etilgan rejada keyinchalik Yettisuv viloyatidagi beshta uyezdga 34ni dehqonlar qishlog'i - 1345 hovlisi bilan lashkil qilgan 47 ta yashash joyi bo'lishi kerak edi. Umumlashtirib olganda, Yettisuv viloyatiga 1815 oila ko'chirib keltirish ko'zda tutilgan edi. 1883- yilga qadar Yettisuv viloyatiga ko'chirilganlar hisobiga 29 ta ruslar posvolkasi tashkil topib, 15 ming kishi istiqomat qilardi. 1870- yili K.P. fon Kaufman Sirdaryo viloyati harbiy gubernatoriga rus qishloqlarini tashkil qilish uchun joy qidirishni topshirgan edi. Oxir-oqibatda, 1874- yildan Sirdaryo viloyatiga rus aholisini ko'chirish boshlangan. Dastlabki ko'chirilgan ruslar Qoraboltaga joylashganlar. Bu hudud Yettisuv viloyati chegarasiga yaqin edi. Shuni aytish lozimki, 1891- yilga qadar Rossiyadan Sirdaryoga ruslarni ko'chirish juda keng quloq yoymagan edi, xususan shu paytga qadar 20 ta rus qishlog'i paydo bo'lib, ko'chirilganlar soni 7702 kishini tashkil qilardi. Volgabo'yidagi ocharchilik tufayli 1891-1893- yillari Sirdaryo viloyatida 22 ta rus qishlog'i tashkil qilingan edi. Umuman olganda, 1895- yilga kelganda 45 ta rus qishloqlari bor bo'lib, unda 15330 kishi istiqomat qilardi. 1900- yilga kelganda Sirdaryo viloyatidagi qishloqlar 18 tani, aholi esa 20 ming kishini tashkil qildi. Farg'ona viloyatiga ruslarni ko'chirish masalasi ham 1891- yildan boshlandi. 1893- yilda Osh uyezdiga 200 oila ko'chirib kelindi va Pokrovskiy qishlog'i deb nomlandi. 1897- yilda Namangan uyezdi boshlig'i tashabbusi bilan Kiyev guberniyasidan 200 oila tog'li Chotqol vohasiga joylashtirishga chaqirildi. Umuman olganda, XX asr boshlariga kelganda, Farg'ona viloyatida 3794 kishi ko'chirib kelinganlardan yashardi. Samarqand viloyatida esa, 1902- yilga kelganda, rus oilalari 570 ta bo'lib, 2300 kishini tashkil qilgan.

1892- yildan Kaspiyorti viloyatining boshlig'i bo'lgan general-leytenant D.N. Kuropatkin Kaspiyorti harbiy temir yo'lida ishlash uchun va viloyat hududida yashovchi turkman, qoraqalpoq o'zbek dehqonlaridan, chorvadorlaridan tortib olingan yerlarda joylashib, xo'jalik yuritishlari uchun ko'plab rus aholini keltirishga katta ahamiyat bergan. (Gap shundaki, Turkistonning boshqa viloyatlariga nisbatan bu viloyatda iqlim va yashash sharoitlari (jazirama, issiq qumli shamollar, suvsizlik, aholining mustamlakachilarga nafrati va x. k) ancha noqulay edi. Shuni ham aytib o'tish kerakki, 1892- yilda Kaspiyorti viloyatida sodir bo'lgan vabo epidemiyasi shaharlarda,

baliqchilar posyolkalarida, temir yo'l stansiyalarining yaqinida yashovchi aholisiga katta talofatlar yetkazdi. Bu haqda xabar topgan mslar, kazaklar Kaspiyorti viloyatiga emas, balki Samarqand, Sirdaryo viloyatlariga, Amudaryo bo'limiga qarashli hududga ko'chishga harakat qilishgan edi.

Rossiya harbiy vazirligi tomonidan 1903- yil 10- iyunida "Qishloq aholisini ko'ngilli tarzda Sirdaryo, Farg'ona va Samarqand viloyatlariga ko'chirish qoidalari" joriy etildi. Ushbu "qoida"ga ko'ra, Turkistonga ko'chib kelgan har bir erkakka 3 desyatnadan yer ajratish ko'zda tutilgan edi. Ko'chib keluvchilar uchun yaylovlar berish, "zaruriyat va imkoniyat"dan kelib chiqardi. Ayni paytda ushbu "qoida" Yettisuv va Kaspiyorti viloyatlariga taalluqli emas edi. O'z navbatida Yettisuv va Kaspiyorti viloyatlariga ko'chib kelganlar o'zboshimchalik bilan joylashganlar qatorida hisoblanib, ularni rasman ro'yxatdan o'tkazish ishlari bilan ma'muriyat shug'ullanmagan. Norasmiy ma'lumotlarga ko'ra, Yettisuv viloyatiga o'zboshimchalik bilan ko'chib kelib, rasman ro'yxatdan o'tkazilmaganlar 1902- yilga kelganda 23 ming kishini tashkil qilgan. Faqatgina Sirdaryo viloyatida ularning soni 2 ming kishini tashkil qilgan.

1904- yil 6- iyunida Rossiya hukumati yangi ko'chirish bo'yicha qonun qabuli qilgan. Ushbu qonunga muvofiq, Rossiyada ko'chadiganlar vakili dastlab joylarda yer bor yoki yo'qligini aniqlashi kerak edi. Ushbu qonunga ko'ra, Turkistonga ruxsatsiz ko'chib kelganlar ham endilikda qonuniy deb topildi. Ammo Turkiston hamon rasman ko'chib keluvchilar uchun berk hudud hisoblanardi. Rasman Turkistonga ko'chirish taqiqlangan bo'lsa ham amalda minglab rus dehqonlari Yettisuv va Sirdaryo viloyatlariga ko'chish harakatida edilar. Yettisuv viloyatiga o'zboshimchalik bilan ko'chib kelganlar 1902- yilda 23 ming kishidan 1910- yilga kelganda 65 ming kishiga yetgan. Bu paytda Sirdaryo viloyatida o'zboshimchalik bilan ko'chib kelganlar 7778 kishini tashkil qilgan. Shu paytda Farg'ona viloyatiga o'zboshimchalik bilan 893 oila ko'chib kelgan edi. 1908-1909- yillarda Kaspiyorti viloyatiga 121 oila ko'chib kelgan. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 1906-1910 yillari mana shu aholidan ko'chirib kelinayotganlar uchun 4432 desyatina yer tortib olingan. 1910- yili 19- dekabrda Ko'chirish boshqarmasiga qozoq va qirg'izlardan "ortiqcha" yerlarni tortib olishga rasman ruxsat berish to'g'risida qonun qabul qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Курбонов Ч. ХГХ аср охири - XX аср бошида Россия империясининг Урта Осиёда бож сиёсатини ташки ва ички савдога таъсири // О'zbekiston tarixi, 2010. №1. - Б. 20-28.
2. Исокбоев А.А. Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданий хаётида татар-бошқирд маърифатпарварларининг фаолияти (XIX аср охири XX аср бошлари): Тарих. фан. номз.. дисс. - Наманган, 2008

3. Записка главного управляющего земледелием и землеустройством А.В.Кривошеина о поездке в Туркестанский край в 1912 г.– СПб., 1912–57 с.
4. Известия Временного правительства Автономного. Туркестана-1917-13 дек.
5. Из обзора Самаркандской области за 1892 год // Рус. инвалид.-1894.-№123, 124, 129;Турк. сб.-Т., 1907.-Т.426. – С.143-154 с.
6. Количество населения Самаркандской области, количество учебных заведений и домашних животных в ней // Правительств. вестник.-1898.-№219, 249, 252.; Турк. сб.-Т.,1907.-Т.432. – 148 с.
7. Колонизация Сибири в связи с общим переселенческим вопросом. Изд. Канцелярии Комитета Министров. – СПб., 1900, - 136 с
8. Материалы по обследованию переселенческого хозяйства в Туркестанском крае. II русские селения в Чимкентском уезде Сыр-Дарьинской областей. (сост. П.А.Скрыплев). – Т., 1909.
9. Материалы по обследованию...Семиреченской области, 1915. – Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под рук. П.П. Румянцева. Т.1-8. СПб., 1911-1916. Т.6, 1915.
10. Материалы по районированию Туркестана. Вып. 1,2. Таш. 1922.
11. Обзор Семиреченской области за 1883г.-Верный, 1884. – 43 с.
12. Обзор состояния Туркестанского края за 1911 год.
13. Обзор деятельности Главного управления землеустройства и земледелия за 1911г.-СПб., 1912. – 312 с.